

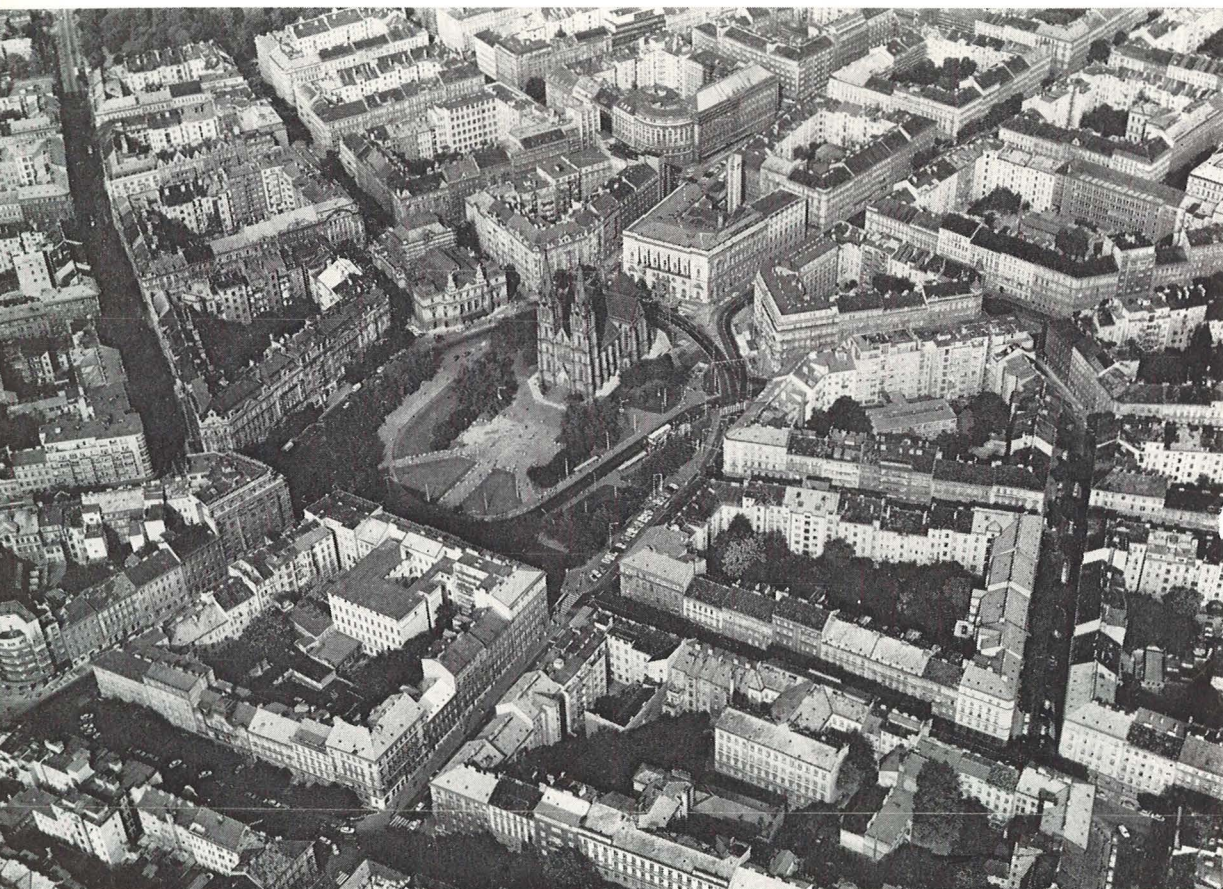
K vývoji metody práce na dějinách architektury 19. a 20. století

Když byla katedra teorie a vývoje architektury na fakultě architektury a pozemního stavitelství v roce 1952 pověřena úkolem přehodnotit vývoj architektury v Československu z marx-leninského hlediska, stála skupina pro vývojový úsek 19. a počátku 20. století před nelehkou otázkou co vlastně přehodnocovat. Profesor Oldřich Starý, který byl nejenom vedoucím celého obtížného úkolu, ale sám nositelem zpracování posledního vývojového úsejku, rozhodl se navázat na literaturu nevelkého počtu autorů,¹ kteří se až dosud zabývali touto periodou v mínění mnohých odborníků dosud stále ještě opovrhovanou. Bylo třeba vlastně začít od počátku, to znamená soustavným průzkumem konfrontovaným s dosavadními údaji v literatuře. Na území Čech a Moravy byly v padesátých letech takto zmapovány nejvýznamnější památky z konce 18. a první poloviny 19. století, a to i nechráněné, ale prvotřídní objekty městské architektury dosud v literatuře nezaregistrované. Z nich byly některé pojaty do souboru vystaveného roku 1952 na výstavě Architektura v českém a slovenském národním dědictví.

Paralelně probíhala pasportizace pražských domů prováděná Státním ústavem pro rekonstrukce památkových měst a objektů, v níž architektura první poloviny 19. století zaujímala čestné místo. Padesátá léta byla příznivá pro rozšíření zájmu o poznání historické architektury, neboť program tvorby tradiční architektury k tomu přímo vybízel. Avšak dialekticko-materialistické přehodnocení dějin právě tak jako dějin architektury se opožďovalo před rychlým tempem potřeby. Neukončené hodnocení historického odkazu schematicky vyzdvihlo zejména českou renesanci a její aktualizaci v poslední třetině 19. století, kdy inspirovala současnou tvorbu. Ke konci padesátých let zájem vyúsťující v tradiční architekturu postupně opadal, až v důsledku tvůrčího zvratu v roce 1958, způsobeného ovzduším světové výstavy v Bruselu, kde mělo Československo úspěch, zcela zanikl. V představách společnosti a širokých konzumentů však nezanikla touha po tvarech a barvách, která výrazně ovládla celosvětové fórum. I v našem prostředí se obnovil zájem o umění přelomu 19. a 20. století – o secesi – korunovaný vynikajícím počinem, Výstavou secese na Hluboké, která v koncepci i původních studiích k velkému i malému katalogu dala impuls k hlubšímu zamyšlení nad otázkou zvrátů, césur, kontinuity historie výtvarných umění a architektury, jejíž vývojové proměny byly dosud v tomto období spíše registrovány a řazeny, než historicky interpretovány. Postupně byla věnována pozornost historiků architektury hlubšímu zhodnocení kubismu a jeho včlenění do vývojové kontinuity, i s „dekorativismem“ dvacátých let,

kteřá vyvrcholila zejména při kongresu Mezinárodní unie architektů UIA v Praze v roce 1967.² Přesto však trvaly rozpaky, jež způsobovala takřka masová tvorba třiceti let na zlomu století při výstavbě centrálních, a přece v té době okrajových částí velkých českých měst, především Prahy, charakterizovaná v puristickém hodnocení třicátých let jako netvůrčí plagiát.³ Úsilí o rehabilitaci této architektury vyvrcholilo v našem prostředí sympoziem, které bylo ve srovnání s Evropou neobyčejně včasné uspořádáno Pražským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v roce 1971 pod názvem Praha 1860–1960.⁴ V domácích i zahraničních referátech byla jednoznačně zhodnocena architektura této doby nejenom v okrajových čtvrtích, ale i v centrech měst, v památkových rezervacích a zejména v Praze. Především bylo zdůrazněno její nezastupitelné místo, které svou technologickou a slohovou příbuzností k minulému a vztahem měřítka k budoucímu se stalo neodmyslitelným jako

Vinohrady, okolí náměstí Míru, s typickým zastavěním čtvrti čtvrti 19. a prvních desetiletí 20. století

Čp. 96, Široká 9

urbanistický prvek vytvářející vazbu mezi historickou a zcela novou zástavbou. Byl zde rovněž předložen návrh metody historického hodnocení a interpretace této architektury, která z něho byla doposud vylučována, a tak vystavována bezprostřednímu ničení. Bylo zde poprvé poukázáno na význam bohatě tvarovaného řemeslného a průmyslového výrobku, který se postupně posunul od polohy řemeslné k uměleckohistorické hodnotě.⁵ Tato úspěšná akce vzbudila doma i za hranicemi nesporný zájem, který však přinesl plody a povzbuzení více v zahraničí než u nás doma.

Přece však byla krátce nato ustavena pracovní skupina pro architekturu 19. a 20. století při Komisi státní památkové péče rady národního výboru hl. m. Prahy, která se v plánu práce nejbližších let zabývala vytypováním nejvýznamnějších objektů obytných nájemných domů

Čp. 2017/II, Gottwaldovo nábřeží 8

Čp. 147/II, V jirchářích 3

v Praze. Cílem bylo vytvořit pro jednotlivé obvodní národní výbory seznam objektů k speciálnímu režimu údržby, aby hodnoty odborníkům zjevné, ale v laické veřejnosti ještě nezakotvené, obstály před opotřebováním v čase i před úmyslným ničením. Tak vznikly dílem dobrovolných pracovníků i prací zaměstnanců Pražského střediska seznamy, které byly zatím předány Útvaru hlavního architekta hlavního města Prahy, ale na obvody se ještě nedostaly, poněvadž se nenašla právní forma k jejich účinnému uplatnění.

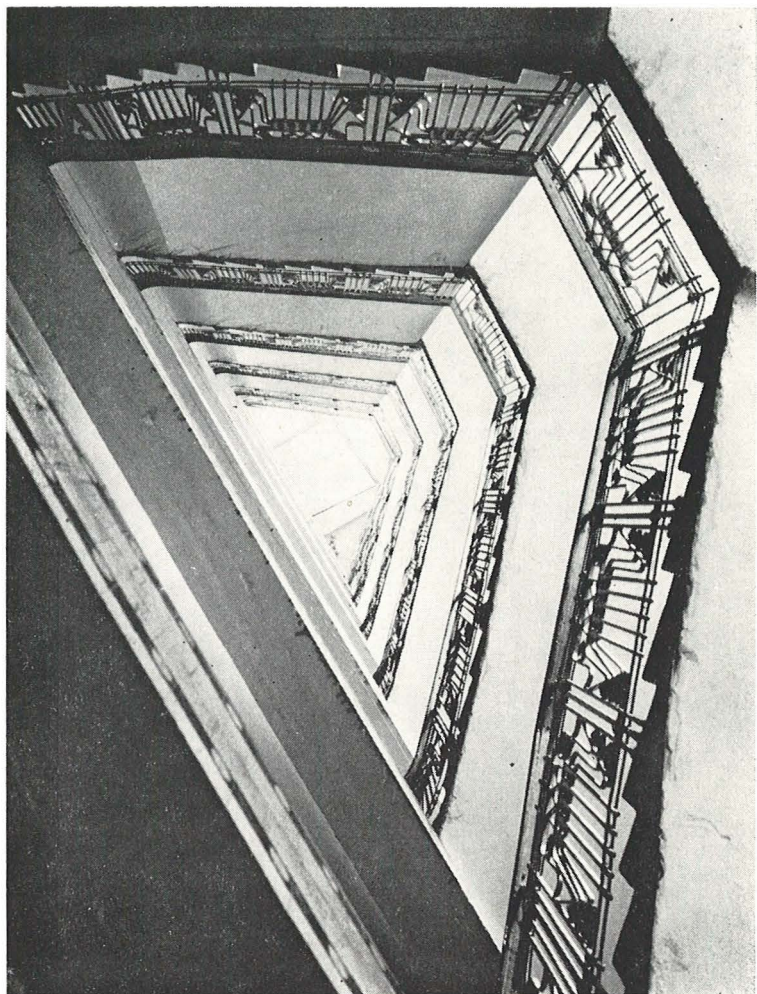
Kolektiv několika málo odborníků věnující se architektuře 19. a počátku 20. století se prostřednictvím činnosti v pracovní skupině rozrostl o mladé zapálené odborníky, jejichž řady rozšířili další, kteří dnes již reprezentují instituce jako Národní technické muzeum nebo Ústav teorie a dějin umění ČSAV, kde se zájem o otázky této epochy počal rovněž systematicky budovat a vyvíjet. V posledních pěti letech přispívají nemalou měrou vědecká setkání širokého uměleckohistorického záběru a vysoké odborné úrovně, která v Plzni u příležitosti Smetanovského festivalu střídavě pořádají Národní galerie a Ústav teorie a dějin umění ČSAV. Systemizují historii umění 19. a počátku 20. století na úroveň vážného zájmu nezastupitelného v hodnotovém pohledu na celý poklad naší národní minulosti.

A přece má architektura tohoto období poněkud rozdílné místo v koncepci dějin. Svým na první pohled patrným historismem v pojetí a přejímání tvarů minulosti se stupňovaným mísením ve volbě slohové inspirace, zejména na zlomu století, se zdá vymykat z tendencí progresu příznačných pro jiné umělecké druhy nejenom výtvarné, ale zejména hudbu, literaturu a dramatické umění.

Dnes je již naprosto jasné, že architektura 19. a počátku 20. století je nositelem hodnot nejenom civilizačních, ale, a to především, i svébytných výtvarných a uměleckých. V Praze nadto v množství a kvalitě oproti ostatní Evropě, zejména střední, dosti nebývalé. Musí však být ve své podstatě chápána jako výtvar své doby a posuzována kritérii odpovídajícími době jejího vzniku, nikoli kritérii doby v přirozené negaci dialekticky rozporné. Především jsou to hodnoty jednoty prostředí od urbanistické až po uměleckohistorickou, jejichž nositelem je průčelí i jejich soubor jako městský uliční interiér, který má neopakovatelný výraz a atmosféru své doby, a je proto z hlediska uměleckohistorického a historického nezastupitelným dokumentem. Obohacuje však i fantazii vnímatele svou tvarovou i barevnou bohatostí, ukázněným rytmem a dodržováním zásad historické kompozice, zejména proto, že vystupuje jako prvek kontrastu oproti současné stereotypní a tvarově chudé sídlištní výstavbě. K těmto hodnotám přistupují další výtvarné, dnes téměř nenahraditelné prvky umělekořemeslné výzdoby. Nejsou to však jen stránky kulturní, které nás nutí zamýšlet se nad uchováním a rehabilitací těchto domovních souborů. Do popředí dnes vystupují i ty aspekty, které souvisejí s technologií stavby, neboť tradiční cihelná stavba s tloušťkou zdi 60–45 cm je nejen hygienicky, ale i energeticky výhodná. Když se před více než deseti lety začaly tvořit programy modernizace bytového fondu v centrech měst, bylo vědění o obytných domech z rozhraní staletí velice nedostatečné, a proto bylo nutno přistoupit k systematickému průzkumu, z něhož vyplynula zkrácená pasportizace. Průzkumy trvaly několik let a přinesly materiál, který měl především dokumentační a poznávací význam a byl věnován demoličním oblastem Žižkova. Pozornost byla rovněž věnována Vinohradům a Smíchovu, tedy oblastem, které nebyly zahrnuty do

Výzdoba domu čp. 917 v Mánesově ulici 23

Schodiště domu čp. 1680, v ulici Anny Letenské 11

procesu pasportizace vlastní Pražské památkové rezervace. Přesto jsme se při průzkumech na Vinohradech nevyhnuli jisté duplicitě, avšak výsledné materiály, které mají sloužit jako podklady pro konkrétní návrhy modernizace, spíše doplňují než překrývají materiál pořizovaný se záměrem historické dokumentace. Poznatky získané v rámci historicko-dokumentačního výzkumu poskytly důkazy proti apriorním představám na způsob rekonstrukce tohoto stavebního fondu.

Metoda průzkumu spočívala v popisu podle předem připraveného schématu, aby všechny objekty byly popsány stejným a srovnatelným způsobem. Slovní popis byl doplněn i výkresy, které jsou dvojího druhu. Jednak plány půdorysů, řezů a průčelí, pořizené podle archívni dokumentace, která jen výjimečně není dostupná, jednak z výkresů doplňků, to znamená dve-

Schodiště domu čp. 777/I na Václavském náměstí, J. Kotěra

ří všeho druhu, výzdoby vestibulu, podlahové keramiky, vzorů schodišťových zábradlí a forem dveřní výbavy (klik, schránek, kukátek, zámků, věšáků atd.). Zejména tato část dokumentace má velký význam, neboť bývá jediným dokladem o výzdobných prvcích domu, která vůbec existuje. Nebylo zatím přistoupeno k zaměřování objektů, poněvadž pro historické hodnocení dostačuje archívni materiál. Na základě uvedených průzkumů, které stále pokračují, avšak nejsou ani v Praze zdaleka ukončeny, lze učinit některé závěry, platné alespoň pro Prahu.

Na několika stovkách domů bylo bezvýhradně prokázáno, že vývoj dispozice, konstrukce a technického vybavení je svébytný a nezávislý na slohovém pojetí průčelí; na ně má vliv vkus a úroveň stavebníka i jeho finanční možnosti. Vnitřní vztahy prostorové skladby půdo-

Čp. 1066 na Smíchově,
ul. P. Švandy 11

rysu ovlivňoval, až na objednávku mimořádně malých či velkých bytů, zřídka. Je však pravda, že i toto poměrně nepatrné vměšování stavebníka do charakteru půdorysu bylo ještě oklešťováno společenskou objednávkou, neboť domy byly nájemné, tedy prostorově koncipované na výnos. Tato stránka ovlivňovala někdy i vnější výraz. Ovšem jen v poloze obecné, neboť je samozřejmé, že k větším bytům náleželo i honosnější pojetí výzdoby.

Grafická ulice v Praze 5 – nevhodná úprava oken

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že půdorysná skladba směřuje k jistému vyvíjejícímu se typu. To je zjištění evidentní. Průčelí a vnitřní vybavení domu však mělo vyjadřovat individualitu stavebníka s přiměřeným podílem stavitele. Přesto však víme, že průčelí i vnitřní vybavení domů až k prahu bytů bylo navrhováno podle katalogů, které byly veřejně vydávány jako příručky především stavebními, cementářskými, zednickými, kamenickými i sklářskými firmami, jednak individuálními autory. Je tomu skutečně tak; avšak z poskytovaných a nabízených hotových prvků byly komponovány fasády i pojednávány vnitřky domů, mezi nimiž těžko najdeme dva zcela shodné. Je to proto, že výběr slohových prvků byl neobyčejně mnohotvárný a plošné kompozice průčelí byly vytvářeny s bohatou invencí mnohdy architektky zvučných jmen, avšak i takovými, jejichž jméno si dodneška takový zvuk nezachovalo. Jejich profesionalita, posuzována publicitou i oblibou stavebníků, byla však jistě prokázána. Příčina variabilnosti na slohové téma však spočívá i v kompozici vázané na objektivní předpoklady stavby. Průčelí, které poskytuje šířku pro sudý počet os, bývá komponováno celistvě s bočními rizality, nebo bez nich s důrazem na princip rytmu a se vchodem umístěným asymetricky. Naopak průčelí s lichým počtem okenních os bývá komponováno symetricky na principu dostředné nebo v secesi odstředné gradace. Pro variace v ukončení průčelí po výšce má naopak význam vztah k časové posloupnosti. Zatímco zhruba do osmdesátých let bývala

zdůrazňována horizontála s rytmem oken zdobených frontony a šambránami i střešních balustrád (s výjimkou české novorenesance, která porušovala horizontálu lunetových říms vertikálním vyzněním do čuček, štítků i věží), jsou již v devadesátých letech průčelní kompozice v novobarokním a gotizujícím pojetí velmi často vertikální (kromě těch, která jsou inspirována plošným dekorem rokoka).

Podobný systém lze odvodit i z koncepce vnitřní výzdoby domů, v nichž lze postihnout i předěly. Domovní dveře, slohově více či méně odpovídající průčelí, vestibuly členěné ve štku nebo v kombinaci s obkladem z umělého mramoru lze sledovat do počátku 20. století. Pokud je průčelí inspirováno některým z minulých stavebních slohů, jen zřídka je tu použito keramiky, která však v domech, kde na průčelích počíná převládat i za použití historizujícího detailu secesní výraz, zatlačuje štkové pojednání. Tomuto pojetí odpovídá dekor vstupních dveří do bytů a leptaná barevná, či malovaná zasklení schodišťových dveří a oken, která jsou po roce 1910 vystřídána zabrušovanými obdélnými tabulkami vsazenými do mosazných rámečků. Železné prvky se dělí do dvou vývojových řad; zábradlí jsou v 19. století převážně litinová, ve 20. pak kovaná; v litém materiálu je použito tvarů rozvilinových, v kovaném dekoru rostlinného až geometrického. Mříže podestové, pavlačové, či balkónové bývaly kované, dekorem odpovídající zhruba slohovému pojetí domu.

Posuzováno kritériem tvaru jsou některé domy vynikající ukázkou slohové jednoty, mnohé však tuto stránku nemají, a přesto působí sourodě a příjemně, neodborník dokonce ani nepostřehne slohovou rozdílnost některých prvků.

Jednota výrazu, kterou vyzdvihujeme u těchto domů jako jeden z nejvýznamnějších činitelů, je totiž dána nikoliv slohovou a tvarovou shodou, ale naprostou a neporušenou souřadností v proporci a měřítku. A to je nejzranitelnější místo těchto domů. Jejich znetvořování obvykle nebývá způsobeno prvkem neforemným, ale především prvkem, který hrubě porušuje výraz založený na proporčních a měřítkových vztazích.

Aniž je možno vyčerpát danou látku úplně, již z toho na co bylo poukázáno, je zřejmé, že dosavadní práce vynaložená na propracování metody k poznání objektů pražských čtvrtí postavených na rozhraní 19. a 20. století nebyla marná a že skutečně o tomto bohatství pražské stavební a architektonické produkce něco víme, co snad vytváří jistý odrazový můstek pro jeho záchranu. Je však třeba vědět ještě více. Je třeba se zaměřit na prohloubení archivního studia všech dostupných pramenů veřejných i soukromých, aby bylo možno srovnávacím studiem rozšířit vědění o skutečných autorech toho, co je na těchto domech nositelem výrazu a nepotlačitelných významů.

POZNÁMKY

¹ Zdeněk Wirth, Emanuel Poche, Vincenc Kramář, Alois Kubiček, F. X. Harlas.

² Procházka, V. – Benešová, M. – Foltýn, L. – Pechar, J.: *Architektura XX. století*, Praha 1967, Katalog.

³ Teige, K.: *Moderní architektura v Československu*, MSA-2, Odeon, Praha 1930, s. 6.

⁴ *Staletá Praha VII, Orbis*, Praha 1974.

⁵ *Srovnaj Pražské adresáře*, z příruček např. Kusýn, R.: *Rozpočty staveb pozemních a odhady budov II.*, Praha 1892.